

GEORGIUS TÓTH

**NOTITIA HUNGARIAE NOVAE HISTORICO GEOGRAPHICA...
ELABORAVIT MATTHIAS BEL. COMITATUUM INEDITORUM TOMUS
SECUNDUS... PARTIS SECUNDAE TRANS-DANUBIANAE, HOC EST
COMITATUS SOPRONIENSIS, CASTIFERREI, SZALADIENSIS
ET VESPRIMIENSIS**

(Budapest, 2012. 695 o.)

Tóth Gergely, az MTA Bölcsészettudományi Központ Történettudományi Intézetének munkatársa Bél Máttyás kéziratban maradt, több ezer oldal terjedelmű *Notitia*-köteteiből immáron a másodikat rendezte sajtó alá (Árva és Trencsén vármegyék után, melynek kiadására 2011-ben került sor). A teljes *Notitia* megjelentetése ugyanis a tudós polihisztor életében (1684–1749) nem valósult meg, csupán 11 vármegye leírása látott napvilágot nyomtatásban (Pozsony, Turóc, Zólyom, Liptó, Pest-Pilis-Solt, Nógrád, Bars, Nyitra, Hont, Moson, valamint Szepes vármegye, Bél Máttyás *Prodromus*ában). A többi 37 vármegye és a jászkun kerületek leírása kéziratban maradt, ezek különböző készültségi fokú kéziratok példányai és másolatai számos levéltárba, kéziratárba, gyűjteménybe szóródtak szét. Bár azóta nagyon sok nyomtatott vagy kézirat vármegyeleírás és/vagy annak részlete megjelent különböző színvonalú magyar és szlovák nyelvű fordításokban, a Bél által megalkotott kiadási elvrendszer (ami átfedést mutat a kéziratok kritikai kiadásának elveivel) egyetlen kivételtől, Sopron vármegye leírásától eltekintve (*Bél Máttyás: Sopron vármegye leírása I–III. / Descriptio Comitatus Sempronienensis I–III. Szerk. Kincses Katalin Mária, ford. Déri Balázs, Földváry Miklós, Tóth Gergely. Sopron város történeti forrásai, C sorozat, 2–4. k. Sorozatszerk. Szende Katalin. Sopron 2001–2006.*) a kiadások, fordítások során sohasem érvényesült, illetve nem is volt szempont.

Hozzátenném: nem is volt elvárható. Ennek alapvető oka pedig az, hogy azok a történészek, helytörténészek, fordítók, „professzionális Bél-kutatók” – akik az elmúlt évtizedek alatt fölismerték Bél művének jelentőségét és a szövegek kiadására vállalkoztak, mert felkészültségük, speciális latin nyelvtudásuk és történeti tudásuk is megvolt – nem rendelkeztek megfelelő intézményi háttérrel ahhoz, hogy kritikai kiadást jelenthessenek meg.

A tudás és felkészültség megléte ugyanis nem elég egy ilyen volumenű tudományos program megvalósításához, az alkalmas intézményi háttérnek meg kell felelnie a Bél Máttyás-korabeli feltételeknek és a maiaknak is. Mit értsünk ez alatt? Rendelkezni kell egy olyan szellemi közeggel, tudományos műhellyel, amellyel a kiadást biztosítani lehet. Bél Máttyás a pozsonyi evangélikus líceum tanára volt, emellett európai formátumú és híré tudós, aki kiterjedt hazai és külföldi tudományos kapcsolatrendszerrel bírt, munkáját kortársak, pályatársak és munkatársak, közöttük tanítványok segítették. Líceumi oktatómunkája, az evangélikus egyházban betöltött pozíciója és feladatai mellett élete fő vállalkozását, Magyarország történeti-földrajzi leíró munkáját csak így tudta elvégezni. Ez ugyanakkor csak a kéziratok elkészítéséhez lett volna elég a XVIII. század első harmadában. Bél azonban munkatársai, tudományos és politikai kapcsolatrendszerének köszönhetően meg tudta értetni munkája jelentőségét, s a nyomtatás és terjesztés feladatát is képes volt megoldani, többek között uralkodói pénzügyi támogatás és a bécsi császári nyomdakapacitás jóvoltából. A metszetekkel, térképekkel, rajzokkal gazdagon illusztrált, ma már könyvritkaságnak és könyvcsovának számító, bőrbbe kötött súlyos kötetek tipográfiájának imitálása, technikai színvonalra óriási kihívás mindazok számára, akik nemcsak beltartalmát tekintve, hanem a külső megjelenést illetően is vállalkoznak a feladatra, hogy a kéziratban maradt vármegyeleírások kritikai kiadását elvégezzék. Nem kívánom e helyen összefoglalni a kiadási próbálkozások hazai történetét, s arra is csak utalnék, hogy a Magyar Tudományos Akadémia már kezdeményezte egy kutatócsoport felállítását három évtizeddel ezelőtt. – Az első kritikai Bél-kiadás intézményes kereteit és pénzügyi háttérét a Soproni Levéltár teremtette meg, a mostanit pedig az MTA Bölcsészettudományi Központ

Történettudományi Intézete. Az összekötő kapocs és a folytonosság Tóth Gergely személye, aki a soproni vármegyeleírásból „nőtt ki”, majd színvonalas Bél Mátyás kutatásai jóvoltából került az intézetbe, nem kis részben azért, hogy a kritikai *Notitia*-kiadási munkálatokat elvégezze, koordinálja.

Most, a második kötet megjelenése után végre elmondható, hogy mind személyi, mind intézményes, mind pedig anyagi szempontból végre egy sikeres „vállalkozás” folyik. Tóth Gergely tudása, felkészültsége, s az őt támogató tudósgárda Déri Balázs professzortól (lektor) a fordításban részt vállaló munkatársakig és immáron „Tóth-tanítványokig” garancia lehet arra, hogy Bél *Notitiája*, ha nem is az olvasóhoz, de legalább a latinul értő kutatókhoz eljusson. Az Intézet, úgy tűnik, szerencsés módon háttérrel ad ehhez, s biztosítani tudja a küllemében is Bélhez méltó, tipográfiailag az eredetihez közelítő, Bél terveinek megfelelő szempontú kritikai kiadásokat. Ez pedig kiindulópontja lehet a jövőben a színvonalas, ugyancsak egységes elvek és módszerek szerinti fordításoknak, amit Tóth Gergely is hangsúlyoz.

A kritikai kiadás tartalmi és formai elveit, a jegyzetapparátust: a korabeli és a mai szövegkritikai és tárgyi lábjegyzetek rendszerét, a szövegvariánsok jelölésére szolgáló tipográfiai megoldásokat (kurzíválás, betűméret-változtatások, ritkítások) Tóth Gergely tüzetesen ismerteti a kötet előszavában, melyet el kell olvasni, mielőtt a szöveget tanulmányozni kezdjük, mert kijelenthető: e nélkül a szövegben nem (mindig) lehet eligazodni. Az amúgy kétnyelvű (magyar és angol) *Előszó* tartalmazza ezen kívül a szövegkiadás elveit, a kötet struktúráját, a mutatók elkészítésének elveit. Ezt követik a *Rövidítések* (a szövegkritikai és tárgyi jegyzetekben előforduló és az intézmények rövidítései), majd rátérve a vármegyeleírásokra, mindegyik előtt egy *Bevezetést* találunk, amely tartalmazza az egyes vármegyeleírások fennmaradt kéziratainak szemléletes családfáját, egy történeti áttekintést az adott vármegyeleírás elkészítésének folyamatáról, majd a fennmaradt kéziratok legteljesebb részletekbe menő ismertetését (cím, lelőhely, terjedelem, a kézirat jellege [pl. tisztázat, másolat] másoló[k] kiléte, a többi kézirathoz való viszonyrendszer, a kézirat keletkezésének körülményei, története, a szövegvariációk egymáshoz való viszonya, s nem utolsósorban az eddigi kutatások historiográfiai bemutatása).

A vármegyeleírások után egy olyan nagyszabású bibliográfiát találunk, amely felsorol minden, Bél Mátyás által a vármegyeleírásokban idézett, Tóth Gergely által beazonosított munkát, amely a XVIII. századi könyvtörténeti kutatásokhoz is hasznos segédlet lehet, valamint a kiadás során a Tóth Gergely által felhasznált forrásokat és szakirodalmat. Ezt a *Mutatók* (*Helynévmutató*, *Szemlélnévmutató*) követik. Tóth Gergely nagyon korrekt módon ismerteti mindkét mutató elkészítési elveit, az azonosítás során felhasznált forrásmunkákat, a jelölések rendszerét – a mutató használatához egyfajta segédletet ad, melyet szintén nem árt tanulmányozni, ha el akarunk igazodni bennük.

A szerzői szándék szerint „mindegyik vármegyeleírás sok hasznos adalékot szolgáltat a kutatóknak”, s ehhez hozzátehető, hogy a hadtörténeti kutatásra vállalkozóknak is.

Mielőtt néhány ilyen „adalékra” föl hívnám a figyelmet Sopron, Vas, Zala (és legkevésbé Veszprém) vármegye leírásának alapján, föl kell tenni a kérdést – s ezt Tóth Gergely is megteszi (s részben felel is rá) –, hogy egy már meglévő, háromkötetes kritikai szempontú soproni vármegyeleírás megjelenése után, melyhez ráadásul fordítás is készült, miért volt szükség egy újabbra. Ezt Tóth Gergely szerint a sorozat célja indokolja, vagyis hogy eredeti szöveggel és azonos elvek szerint *minden* vármegyeleírás megjelenjen, amit Bél Mátyás a maga idejében már nem tudott kiadni, „s ezáltal a *Notitia* hatalmas vállalkozását... közel 300 év után” be lehessen fejezni. Ugyanakkor Sopron esetében bekövetkezett az a szerencsés fordulat, hogy a 2001–2006. évi kiadás óta Tóth Gergely – ha nem is megtalálni, de – rekonstruálni tudta a legutolsó, egyelőre még mindig lappangó kéziratot Gyurikovits György XIX. századi jogtudós-történész másolata alapján. Gyurikovits birtokában volt ugyanis az a kéziratvariáns, amely közvetlenül a nyomdába adás előtti, Bél Mátyás végső javításait tartalmazó változat volt, melyen – túlzás nélkül állítható – Bél a halála előtti legutolsó időben, 1749 augusztusában dolgozott, s egészített ki néhány helyen. Gyurikovits – akinek valószínűleg felróható a legutolsó változat eltűnése – írását két korábbi, kezdetlegesebb készülségi fokú Bél-féle kéziratvariánsból (Bél egyik írónakának korai másolata, valamint a Sopron kivonatos másolatát és Ruszt város ismertetését tartalmazó kézirat a kapcsolódó dokumentációval, oklevelekkel együtt) és az elveszett legutolsóból kompilálta össze.

Végül Veszprém vármegye leírásáról megtudhatjuk, hogy mivel Bél egyik tanítványa, Matolai János készítette el, a természetföldrajzi fejezetek Matolaira egyébként jellemző módon kidolgozottabbak, ám a politikai események elnagyoltak.

A hadtörténetírás szempontjából a soproni vármegye- és városleírás rengeteg fontos adalékot szolgáltat, és több forrás, oklevél ismertetését tartalmazza nemcsak városi, vármegyei, hanem országos szinten is – Bél Mátyás művére általában is jellemző, hogy egy adott település, vármegye történetét mindig országos összefüggésrendszerben vizsgálja, illetve mutatja be. Ez a középkori és koraújkori eseményekre egyaránt vonatkozik, melyeket elsősorban és nagyobb számban Sopron város leírásában találhatunk meg. A középkorban ezt a területet a háborús pusztítások jórészt elkerülték, 1526 után azonban kisebb-nagyobb megszakításokkal Bél felfogásában folyamatos harcok színtere volt. Ennek konkrét kiindulópontja és oka Győr eleste volt (1532-ben a török szerencsére még megállt Kőszegnél) 1598-ban, amikor a győri káptalan is a városba kényszerült. Bocskai felkelésének idején ez a régió is hangsúlyosan szerepelt: a hajdúk háromszor is megtámadták a várost, melyet végül Basta csapatai mentettek meg – számos fontos adalék olvasható a *Notitiában* ennek körülményeiről. A Bethlen-évforduló kapcsán megemlíthető, hogy Bél Mátyás részletesen szól arról, hogy az erdélyi fejedelem hogyan és miért zárta körbe a várost és környékét, majd vonult el 1619 őszén. A Bethlen utáni évtizedekben aztán a töröktől rettegtek folyamatosan, s emiatt folyamatosan erősítették védműveiket, melyeket a forrás részletesen felsorol, igen nagy összegeket áldozva a falak, bástyák, kapuk megerősítésére és kiépítésére. Thököly uralma és a Rákóczi-szabadságharc háborús eseményei sem kerültek el őket, a vármegyeleírás – ezen időszakokat illetően – túlzás nélkül mondható, hogy hadikronikává válik, melynek csúcspontja Sopron életének utolsó nagy háborús veszedelme, a város 1704., 1706. évi ostroma. A Sopron vármegye várairól és kastélyairól szóló fejezeteknek is számos hadtörténeti vonatkozása van, ugyanis Bél részletesen ismerteti mindenhol a várak építését, erősítéseit, katonai védműveiket. Fraknról például megállapítja, hogy az jól védhető volt, Lánzsér ebből a szempontból jó helyre épült, egy magas sziklára, Kismartont elsősorban hatalmas és mély vizesárka védte. Kabold Zrínyi és Frangepán fogságáról híresült el; s megemlékezik pl. arról, hogy Kapuvárat Rákóczi katonái 1708-ban földig rombolták.

Vas vármegye történetében a soproninál is több hadi esemény leírását olvashatjuk, szintén a török hódoltság kezdetétől. Kőszeg erősítésének, 1532. évi ostromának több fejezetet is szentel (benne közli pl. Jurisics Miklós Ferdinándhoz 1532. augusztus 22-én írt levelét). Ebben a részben Bél Mátyás a magyarországi oszmán hódítás számos, országos jelentőségű eseményéről és históriájáról szól, a mohácsi csatától kezdve és Buda elestétől a Batthyányak és más birtokosok török ellenes harcain át Kanizsa végvári helyzetén és Pápa, Körmend erősítésén keresztül az Erdődyek, Nádasdyak törökellenes harcáig.

Zala vármegye leírásában Csáktornya bemutatásában (Tóth Gergely szavaival:) „a történeti múlt dominál”, azaz Csáktornyanál a Zrínyiek történetének és emlékezetének bemutatása, s némi túlzással mondhatjuk is, hogy ezen vármegyeleírás gyakorlatilag a Zrínyiek históriájának a leírása. Jacobus Tollius (1626–1696) beszámolójának beemelésével részletesen bemutatja pl. a csáktornyai várat és a hozzá tartozó uradalmat, méltatja a Zrínyiek (a két Miklós és Péter) történeti és hadi tetteit, majd Zrínyi-Újvárról (Arx Neo Zrinium) egy hét paragrafusos, több mint 12 oldalas leírást ad. A befejezetlenül maradt vármegyeleírás ezzel véget is ér.

Kincses Katalin Mária